

Vetkuifje waarheen? Jongeren in Nederland in de jaren vijftig en zestig*

P. DE ROOY

Aan het eind van de jaren zestig waren sommige intellectuelen er van overtuigd, dat de Nederlandse samenleving op de grens van twee werelden verkeerde. Bescheiden auteurs beperkten zich nog enigszins en kondigden slechts een nieuwe renaissance aan, maar de meer stoutmoedigen waren van mening dat men nu getuige was van 'de totale emancipatie van de mens uit natuur en historie': voor het eerst in de wereldgeschiedenis zou een 'totaal menselijke cultuur' geschapen worden¹. Dit oppervlakkig chiliesme had uiteraard niet iedereen bevangen, maar werd in brede kring ernstig genomen. Er was in het algemeen een grote belangstelling voor cultuurpsychologische en -filosofische werken, waarin de ernst van de betoogtrant het gemakkelijk won van de precisie.

In deze beschouwingen was 'de jeugd' veelal een cruciale factor: daar was al iets zichtbaar van de nieuwe samenleving. Het ging daarbij meer om 'visies op jeugd' — om de titel van een in 1978 verschenen boek van H.J.H. Brentjens aan te halen — dan dat er nu zoveel inzicht of zelfs maar kennis werd bijeengebracht. Opmerkelijk is het zeer lacuneuze historisch onderzoek naar het leven van jongeren (alleen over jeugdorganisaties in het interbellum is redelijk gepubliceerd).

Daarnaast is er de teleurstellende ontwikkeling van de jeugdsociologie in Nederland. De discussie in deze discipline bleef in hoofdzaak beperkt tot een kwalitatieve benadering van jongeren, een zoeken naar een cultureel etiket voor typerend geacht jeugdgedrag. Het leidde tot veel geschrijf over 'generaties', ondanks de waarschuwingen dat het begrip generatie wellicht zijn nut heeft als 'sensitizing concept', maar ook niet veel meer dan dat. Onderzoek naar de jeugd was dan ook zeer tijdgebonden en vooral een poging ingrijpende maatschappelijke ontwikkelingen (als de verwerking van de industrialisatie, de opkomst van de verzorgingsstaat etc.) te analyseren aan de hand van typerend geacht jeugdgedrag, vanuit de veronderstelling dat jongeren bij hun geboorte worden uitgerust met een speciale antenne voor veranderingen van de samenleving². Te betreuren valt dan ook dat niet verder is gewerkt langs de lijnen die in 1965 door J.S. van Hessen zijn uitgezet in zijn dissertatie *Samen jong-zijn*.

Daarin wees hij op het belang van onderzoek naar de structuur waarin jeugdigen zich bewegen: wat voor positie nemen ze in ten opzichte van familie en samenleving, 't Meest interessant waren zijn beschouwingen over het belang van de jongeren als een collectiviteit, als een samen jong-zijn. In hun onderlinge omgang, relaties, gedragvormen valt een structuur te

* Met dank aan Astrid Vlug, Dick van Zuilen, Bernard Knuihof en bovenal Truus Zonneveld.

1. G. van Benthem van den Bergh, *De ideologie van het Westen* (Amsterdam, 1969) 16; D. de Lange, 'Kulturele Revolutie', *Wending* (1969) herdrukt in: *De zestiger en zeventiger jaren: beweging en tegenbeweging* (Amersfoort, 1977) 84.

2. Men leze de discussie over generaties in het *Hollands Maandblad*, XXVI (1985): H.A. Becker in nummer 449 (april 1985) en de reacties in nummer 450 (mei 1985).

onderkennen, door hem jeugdbestel genoemd. Een dergelijk jeugdbestel kan intern grote variaties te zien geven (verschillen naar sexe, klasse, woonplaats), maar deze zijn als het ware opgenomen in de structuur. De jongeren blijven op elkaar betrokken en de wijze waarop met de verschillen wordt omgegaan is in codes vastgelegd. Een dergelijk bestel wordt bovendien gekenmerkt door een zekere relatieve autonomie. Het ondergaat uiteraard de invloed van grote veranderingen in de samenleving maar niet rechtstreeks: 'Het jeugdleven heeft zo zijn eigen leven'³. Het is tot op zekere hoogte zelfstandig ten opzichte van andere instituties. Gedragsveranderingen van jongeren die werden gezien als 'reacties' of zelfs profetisch vooruitlopen op maatschappelijke ontwikkelingen, zijn op zijn minst mede te verklaren uit veranderingen in de onderlinge relaties van de jongeren.

Het is vanuit deze achtergrond, dat in het nu volgende ingegaan zal worden op de positie van jongeren in de Nederlandse samenleving in de jaren vijftig en zestig. Daarbij zal maar zeer terloops worden ingegaan op het buitenlandse 'voorbeeld' dat jongeren aan publiciteitsmedia konden ontlenuen. Niet alleen zou dat het verhaal te uitvoerig maken, maar bovendien kan geconstateerd worden dat jongeren in Nederland toch uit het internationale aanbod een eigen mengvorm samenstelden: naast koningshuis en radicaliserende katholieken was provo enige tijd een belangrijk exportartikel. Tevens zal de aandacht overwegend gericht zijn op jongens. Dat waren de actieve spelers in het stuk, de meisjes werden behandeld als figuranten die pas ver in de jaren zestig een groter aandeel gingen opeisen. Het meest uitvoerig zal worden ingegaan op de jaren vijftig, omdat in die decade een aantal ingrijpende wijzigingen in de positie van jongeren tot stand is gekomen: zeer sterk groeiende deelname aan onderwijs, grote verschuivingen in de arbeidsmarkt, toenemende consumptieve betekenis van jongeren en het doorzetten van een meer open, minder hiërarchisch pedagogisch klimaat in de gezinnen. Deze processen vormden de achtergrond van veranderingen in het jeugdleven, alternatieve gedragsvormen kwamen tot ontwikkeling, in sterke mate ontleend aan de Verenigde Staten en tot uitdrukking gebracht in mode (met name de spijkerbroek). Jongeren uit de arbeidersklasse kwamen tot de nozemstijl in het midden van de jaren vijftig, vijfjaar later gevolgd door oudere middelbare scholieren en studenten uit de middenklassen.

Langzamerhand ontstond zo in de eerste helft van de jaren zestig, samengesteld uit verschillende in de jaren vijftig tot stand gekomen gedragsstijlen, een nieuw jeugdbestel dat zich op een aantal punten duidelijk onderscheidde van het jeugdbestel uit het interbellum, zoals dat in de jeugdbeweging vorm had gekregen: een markante afkeer van formele organisaties, een toenemende verwerping van sociale controle op seksualiteit, een betrekkelijk zakelijke, althans niet zeer idealistische houding, een geringe verheerlijking van het jong-zijn als zodanig en, daaraan verbonden, een sterke oriëntatie op de wereld der volwassenen. Het jeugdbestel dat zich tussen 1955 en 1965 ontwikkelde was in die zin een krachtig verzoek serieus genomen te worden. Het was naar mijn mening allerminst een overspannen jeugdrevolte, maar een betrekkelijk realistische belangenbehartiging. Het ontwikkelde jeugdbestel leek in tal van opzichten dan ook sterk op het jeugdbestel vóór het interbellum; wat overdreven uitgedrukt zou men kunnen zeggen dat niet zozeer provo als wel de AJC uitzonderlijk was. Het zicht op deze ontwikkeling

3. J.S. van Hessen, *Samen jong-zijn* (Assen, 1965) 33. Een herdruk van dit werk is in voorbereiding.

was, zoals hiervoor betoogd, hoogst gebrekkig. Het leidde tot een sterke overschatting van de betekenis van het jeugdgedrag: de jongeren werden opgezadeld met inzichten en doeleinden die ze zelf nauwelijks koesterden of wensten. Die werden dan ook bij lange na niet uitgevoerd, zodat meer recent een overmatige onderschatting te constateren valt. Het is tijd om deze ontwikkelingen wat meer gedetailleerd te beschrijven.

Als een groot ei, door een slang naar binnen gewerkt — zo trekt demografisch gezien de geboortegolf door de samenleving. Het aantal geboorten, in 1937 op een dieptepunt van 170.000 gekomen, begon daarna te stijgen, bereikte een piek in 1947 van 267.000 en daalde in de jaren zestig weer langzaam tot het vooroorlogse niveau⁴.

De kinderen uit deze geboortegolf groeiden op in een land, waarin de periode 1940-1945 als een nachtmerrie verdrongen werd⁵. In tucht en ascese werden de puinhopen opgeruimd en voegde Nederland zich als meest trouwe partner in het Atlantisch bondgenootschap. De vakbeweging (althans het 'erkende' deel daarvan) en werkgevers waren het in grote trekken eens over het sociaal-economisch beleid. De loonsverhogingen volgden de produktiviteitsontwikkeling en een stelsel van sociale zekerheid werd in de steigers gezet. In 1950 is het reële netto loon van arbeiders weer ongeveer wat het in 1940 was; daarna zal de loonbeweging het prijsverloop (ver) achter zich laten⁶. Zo kon in 1953 de familie Doorsnee zich druk maken over de aanschaf van nieuwe, verleidelijke consumptieartikelen als diepvries sperciebonen⁷. De naam van deze populaire radioserie is overigens van belang. Was in Nederland niet ieder gezin een familie doorsnee, was zelfs de koninklijke familie niet hoogst gewoon? In de sociale wetenschappen kregen standen dan ook meer aandacht dan klassen, verdween de belangstelling voor inkomensongelijkheid en werd getracht de 'sociale gelaagdheid' te beschrijven in termen van een beroepsprestige stratificatie⁸.

Opmerkelijk is het lot van de dissertatie van J. Haveman. Deze had in 1952 in *De ongeschoolde arbeider* beweerd dat ongeschoolde arbeiders een subcultuur deelden, van waaruit nauwelijks viel op te klimmen tot de burgerlijke sfeer van de samenleving. Twee jaar later trekt de socioloog J. van Doorn vernietigend van leer tegen dit betoog. In *De proletarische achterhoede* zet hij, aan de hand van de theorie van Elias uiteen, dat het onburgerlijk gedrag van mensen die in volksbuurten als de Jordaan of Wijk C woonden, restanten waren van een v r o e g - kapitalistische maatschappijstructuur. De arbeidersklasse was al goeddeels opgenomen in het civilisatieproces; weldra zouden ook de restanten zijn verdwenen⁹. Zo leek heel Nederland zich te voegen tot één 'breed maatschappelijk midden'. En wie zich niet schikte op het Procrustes-

4. *Zeventig jaren statistiek in tijdreeksen (CBS)* 14 en 17; zie ook F. Backus, 'De nakomelingen van '40-'45', *NRC-Handelsblad* (4-5-1985); J. Conlin, *The Troubles* (New York, 1982) 77.

5. *De affaire-Menten (commissie Schöffer)* (Den Haag, s. a. [1979]) I, 204-206; T. Anbeek, 'Idealisme, cynisme, ironie', *Vrij Nederland* (11 mei 1985).

6. J. van der Spek, 'Een eeuw lonen en prijzen (1870-1970)', in: *Breukvlakken in het arbeidsbestel* (Alphen aan den Rijn, 1972) 77 vlg.

7. *Ach ja, de jaren vijftig* (Amsterdam, 1974) 7-8.

8. F. van Heek, *Van hoogkapitalisme naar verzorgingsstaat* (Meppel, 1973) hoofdstuk 3, 6 en 8a; *Over sociale ongelijkheid. WRR-rapport* (1977) 91.

9. F. Bovenkerk, 'Haveman en Van Doom over de ongeschoolde arbeider', *Sociodrome* (1984) nr. 4, 3-9.

bed van het burgerlijk fatsoen werd aangepakt: negen gezinsoorden waren ingericht om de 'onmaatschappelijke gezinnen' met begrijpende maar harde hand op te voeden¹⁰.

Tal van gedragsregels rond moraal en fatsoen werden nog strenger dan voor de oorlog. Na een korte explosie in de bevrijdingstijd, loopt het aantal echtscheidingen sterk terug, neemt het aantal gemengde huwelijken af en was het aantal buitenechtelijke geboorten in 1955 lager dan ooit. De industrialisering leidde op het gebied van het persoonlijk leven voorlopig niet tot modernisering. De verzuiling, sinds de eeuwwisseling al zo succesvol in het kanaliseren van de economische en culturele veranderingen, nam tot het midden van de jaren vijftig alleen maar in betekenis toe¹¹. Het was kortom een beheerste samenleving, waarin over essentiële onderwerpen niet gesproken werd. Door K. Schippers werd dit als volgt onder woorden gebracht:

Dat zwijgen was benauwend en drukkend, vooral omdat ik niet begreep waarover men zweeg. Wie iets als benauwend en drukkend ondergaat, heeft meestal tenminste een notie van de oorzaak. Ik legde het verband niet tussen de stilte van de leraren en de oorlog. Bovendien was er nauwelijks verschil tussen de stilte op school en de stilte bij mijn vrienden en mij thuis, waar schaamte voor erotiek en angst voor alles wat eventueel gevaarlijk zou kunnen zijn het alledaagse klimaat bepaalden¹².

Deze houding van volwassenen — mede gevoed door de behoefte jongeren een onbekommerde jeugd te bezorgen — leidde ook tot het vertragen van de intrede in de volwassen samenleving. Ondanks de sterke bevolkingsgroei nam de beroepsbevolking maar weinig toe door een spectaculaire groei van de onderwijsdeelname. In 1950 volgde 27% van de 12-25jarigen onderwijs, in 1960 was dit gestegen tot 41%, waarna de groei zich gematigd voortzette. De uitgaven voor het onderwijs stegen dan ook van 3,3% van het nationaal inkomen tot 5,2% (of van f55.- per hoofd van de bevolking tot f 158.-)¹³. Dit had uiteraard verstrekkende sociale gevolgen. Ten eerste waren er nu aanzienlijk meer jongeren, die een betere (althans meer uitgebreide) opleiding volgden dan hun ouders. Had in 1965 nog 40% van de vaders en 66% van de moeders uitsluitend lager onderwijs genoten, in 1977 was dat gedaald tot 22, respectievelijk 39%. Ten tweede was voor meer jongeren dan ooit het schoolmilieu van groot belang voor hun dagelijks leven. Niet alleen kwamen ze daardoor onder invloed van actief fatsoenlijke volwassenen, de leraren. Belangrijker is wellicht nog dat nu zeer grote aantallen jongeren opgroeiden in leeftijdshomogene groepen, met een eigen sociaal klimaat: jeugdland was bovenal schoolland. Ten derde verkleinde deze verlenging van de schoolperiode de verschillen tussen verschillende groepen jongeren. Ondanks het feit dat er sprake was van een algemene verhoging van scholingsniveau en bestaande selectie- en keuzemechanismen zich niet wijzigden (zodat nog geenszins gesproken kan worden van een evenredige deelname naar sociaal milieu), namen de mogelijkheden voor jongeren uit de arbeidersklasse enigszins toe, werd het verschil tussen jongens en meisjes belangrijk kleiner en verdween welhaast het verschil tussen

10. A. Derksen en L. Verplanke, 'Heropgevoed', *Vrij Nederland* (9-2-1985).

11. J.P. Kruyt en W. Goddijn, 'Verzuiling en ontzuiling als sociologisch proces', in: *Drift en koers* (3e dr.; Assen, 1968) met name 242-243.

12. K. Schippers, 'De stilte en de passie', *NRC-Handelsblad* (3-5-1985).

13. *Onderwijs in Nederland (CBS)* (1981) 2; *Zeventig jaren statistiek*, 39 en 42; C.J. van der Weijden, 'Enige aspecten van de macro-economische ontwikkeling', in: *Nederland na 1945* (Deventer, 1980) 147.

P. DE ROOY

jongeren van stad en platteland¹⁴. Dit alles impliceerde dat, hoe belangrijk ouders ook bleven, de invloed van de onderlinge omgang met leeftijdsgenoten aan betekenis won. Dit neemt overigens niet weg, dat een meerderheid van de jongeren niet naar school, maar naar bedrijf of kantoor ging:

	leeftijd	mannen		vrouwen		totaal	
		14-19	20-24	14-19	20-24	14-19	20-24
1947		66,0	92,2	48,7	50,7	57,5	71,4
1960		55,1	91,2	51,8	52,8	53,5	72,3

Hoewel vooral in de leeftijdsgroep 14-19 jaar de invloed van de verhoging van het onderwijsniveau, c. q. de verlenging van de schoolperiode merkbaar is, blijft zelfs in die categorie meer dan de helft het oude patroon volgen en een beroep aanvaarden.

Het leven van werkende jongeren zou echter sterk veranderen in deze periode. Allereerst moet gewezen worden op de grote verschuiving in de structuur van de economie. Want hoezeer ook aller aandacht gevangen was door de industrialisatie, moet worden vastgesteld dat de werkgelegenheid in de tertiaire sector ongeveer even snel toenam als in de industrie, terwijl de beroepsbevolking in de landbouw bijna gehalveerd werd (mede door het niet meer meewerken van de vrouw)¹⁶. Men ging niet alleen ander werk doen, maar ook de scheiding tussen wonen en werken werd groter: in 1947 overschreed 15% van de werkende bevolking dagelijks of regelmatig de grens van de woongemeente voor werk, in 1960 was dat 27%¹⁷.

Daarnaast was van belang dat de financiële positie van jongeren veranderde. Door de gestage groei in reëel inkomen waren ouders minder afhankelijk van het loon van hun kinderen. Meer en meer burgerde de gewoonte in, dat werkende jongeren een vast bedrag aan kostgeld aan hun ouders gaven, in plaats van het gehele loon af te dragen. In 1950 bleek uit een onderzoekje dat dit reeds in eenderde van de gezinnen het geval was. Met nadruk werd vastgesteld dat jongeren daardoor een consumptieve factor van betekenis waren geworden: de Nederlandse jeugd van 14 tot 21 jaar besteedde in die tijd ongeveer f185 miljoen, waarvan ongeveer f26 miljoen aan vermaak. Deze bedragen zouden snel stijgen: de jeugdlonen aanvankelijk bescheiden gehouden, volgden sinds de zogenaamde 'welvaartsronde' (6%) in 1954 de algemene loonontwikkeling¹⁸. De spaartegoeden namen weliswaar toe, maar de consumptieve kracht van de jongeren werd

14. *Achtergrondstudies ten behoeve van de planning van het voortgezet onderwijs*, VI, *Schoolloopbanen in het voortgezet onderwijs* (Den Haag, 1983).

15. *Zeventig jaren statistiek*, 95.

16. *Ibidem*, 54.

17. J. den Draak, 'Gezin en huisvesting, veranderingen in ons woonpatroon', in: *Gezin en samenleving* (Assen-Amsterdam, 1978) 182. Daarnaast trad een sterke binnenlandse migratie op: E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem, 1981) 100.

18. CD. Saai, *Hoe leeft en denkt onze jeugd* (Den Haag, 1950) 133-141; J. Diederich, *Werkende jeugd en zakgeldbesteding* (Leiden, 1951). In 1955 hadden bezoekers van een dansclub in Leiden f10.- à f20.- per week te besteden aan vermaak: D.E. Krantz en E.V.W. Vercrijjsse, *De jeugd in het geding* (Amsterdam, 1959) 102. Over jeugdloonregelingen: E. Bloemen en L. Brug, *Toevallig jong* (Nijmegen, 1982) 38-39.

zichtbaar en hoorbaar in bijvoorbeeld het aantal brommers: 4.000 in 1949, 55.000 in 1950 en 1.150.000 in 1960¹⁹.

De economische positie van jongeren, die hun bewegingsvrijheid had ingeperkt en de sociale controle van volwassenen had vergemakkelijkt, veranderde langzamerhand: jongeren kregen meer geld tot hun beschikking en konden hun actieradius belangrijk vergroten. Van des te meer gewicht werd het, wat jongeren met deze toegenomen mogelijkheden deden. Dit was de achtergrond van veel publikaties over de vrije tijd. De grootste zorg op dit mooie terrein der vrijheid was uiteraard de seksuele activiteit. Vooral jongeren uit de arbeidersklasse werden op dit punt verdacht, maar ook de rest stond niet boven verdenking. Wát jongeren nu precies deden was nagenoeg onbekend (tot 1968 werd daar geen onderzoek naar gedaan), maar wel was min of meer bekend wat ze dachten. In de opvattingen was, vergeleken met vóór de oorlog, een duidelijke verschuiving opgetreden. Een onderzoek in 1946/1947 maakte duidelijk dat jongens graag tot voorechtelijk geslachtsverkeer zouden willen overgaan, althans met hun verloofde. Verontrustend was dat de meisjes te kennen gaven op dit punt niet pal te zullen staan en het 'in zekere zin als onvermijdelijk beschouwden'²⁰.

In dit verband betreurden vele volwassenen het dat de jeugdbeweging na 1945 maar zo'n beperkt succes was. Daar was immers vóór de oorlog een vrijere omgangsstijl tussen de sexen ontwikkeld, waarbij de spanning tussen lustgevoel en moraal werd bedwongen door onderlinge sociale controle, getemd door veel activiteiten en bovenal welhaast gesublimeerd door middel van een ernstig idealisme. Maar de jeugdorganisaties, na de bevrijding met grote ijver heropgericht, bleken al snel vooral jongere kinderen te trekken ('waar blijven de 16 tot 19 jarigen') en daalden vanaf 1952 zo snel in ledental, dat het CBS de jaarlijkse statistiek erover in 1964 niet langer publiceerde. Daar stond een opvallende groei van het aantal leden van sportorganisaties tegenover (van 21% van de leeftijdscategorie 8-25 jaar in 1946 tot 42% in 1963). Dat werd echter niet zozeer gezien als een verheugend vertoon van fysieke ontwikkeling, maar meer als onvoldoende waarborg tegen de seksuele verwarringen in de puberteit²¹.

Het voorafgaande overziende kan geconcludeerd worden, dat jongeren uit de middenklassen zowel wat afhankelijker werden van hun leeftijdsgenoten, als vooral van hun ouders, door de sterk verlengde deelname aan het onderwijs. De gedragsmogelijkheden van werkende jongeren (althans in hun vrije tijd) werden groter, vooral door toename van financiële middelen. Wellicht zijn het ook vooral deze jongeren, die sneller dan vroeger de stap naar de volledige volwassenheid, zoals het huwelijk beschouwd werd, zetten. Sinds 1955 daalt de huwelijksleeftijd²².

De verhouding tussen ouders en hun kinderen zou in het algemeen goed zijn en blijven, ook in de woelige jaren die zouden komen²³. Dit kan wellicht het best verklaard worden door veranderingen in opvoedingsgedrag van ouders. Ze durfden niet vast te houden aan een straffe voor-

19. *Zeventig jaren statistiek*, 113. Vanaf 1949 richtte de Rijkspostspaarbank zich sterk op jongeren, in 1958 wordt het zilvervlootplan gelanceerd. Brommers: *Zeventig jaren statistiek*, 107.

20. Saai, *Hoe leeft en denkt*, 81.

21. N.O. Steenbeek, 'Het jeugdwerk', *Jeugd en samenleving*, I (Den Haag, 1964) met name 55-57. Van de 8-25-jarigen was ongeveer 25% lid van een jeugdorganisatie, vanaf 1952 begon dit te dalen tot 17% in 1963: *Statistiek van de vrije jeugdvorming (CBS)*, 1950-1963.

22. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis*, 62-63; P. Mayer, *Gezinssociologie* (Alphen aan den Rijn-Brussel, 1981) 108-109.

23. *Ibidem*, 141-146: in de jaren zestig en zeventig noemde 95 à 98% van de ondervraagde jongeren de verhouding 'goed' of 'redelijk'.

oorlogse moraal, maar gaan over op een pragmatische, situationele ethiek. Voor een deel komt dat voort uit een toenemende onzekerheid, met name op het gebied van gedrag en moraal.

Deze onzekerheid werd ook niet onder stoelen of banken gestoken. In de vroege jaren vijftig wordt voortdurend gediscussieerd over enkele thema's, die in hoge mate ontleend waren aan het vooroorlogse cultuurpessimisme. Sterk werd de nadruk gelegd op de nadelen van industrialisering en democratisering. De diagnose kwam er op neer dat de technisch-materiële beschaving en de moreel-ideële cultuur uit elkaar groeiden, waarbij het vacuüm gevuld werd door een onwaardige massa-cultuur. De vaste kaders, de gezagsstructuren waren door de oorlog nog verder aangetast, er was sprake van een cultuurchaos²⁴. Tot welk gedrag dit moest leiden was hoogst onduidelijk. Volwassenen hielden zich vooralsnog aan de oude waarden en normen, maar leken niet voldoende overtuigd om handhaving daarvan bij jongeren af te dwingen. Daarnaast zet zich een tendens voort om conflicten met kinderen te vermijden, meer begrip voor hen op te brengen en ze een zekere vrijheid te geven. De redactie van het progressief-katholieke blad *Dux* adviseert in 1956 jongeren een zo ruim mogelijke zelfstandigheid te verlenen: 'Het is een waagstuk, ongetwijfeld, maar er is geen andere weg om te kunnen onderhandelen met hen, die zoekende zijn naar hun eigen leven in een wereld van vandaag en morgen'²⁵. Opvoeden krijgt steeds meer het karakter van overleg en onderhandelen en als ouders het ook niet meer weten nemen ze een houding aan die het best omschreven kan worden als: het mag niet, maar laat het me niet merken. Jongeren krijgen dit verschijnsel snel in de gaten en stellen killetjes vast: 'Wat mij opvalt is de ontstellende onzekerheid bij degenen, die jonge mensen leiding zouden moeten geven. Hun angst is groter dan de onze'²⁶.

De onzekerheid in dit kader kreeg vorm in een morele paniek over jongeren. In kranten en tijdschriften werd vanaf de bevrijding bij herhaling diepe bezorgdheid uitgesproken over de jeugd, die omschreven werd als 'massajeugd', die 'ongrijpbaar' en 'verwilderd' was. Dit nogal overspannen gedachtengoed — dat overigens, consequent doordacht, had moeten leiden tot een fundamentele afwijzing van het industrialisatiebeleid, immers juist industrialisatie had de verwildering bevorderd, zo niet veroorzaakt — leidde in 1948 tot een opdracht van de minister van onderwijs, kunsten en wetenschappen aan zeven sociologische en pedagogische instituten een onderzoek in te stellen naar 'het ontstaan en de beïnvloeding van de mentaliteit der zgn. massajeugd'. Vijfjaar later, in 1953, waren er 900 pagina's gepubliceerd waaruit moest blijken hoe ernstig het was. De eindredacteur van het belangrijkste rapport, de vooraanstaande pedagoog M.J. Langeveld formuleerde het als volgt:

De verwilderde jeugd leeft in een wereld, die verregaand gestalteloos genoemd mag worden. De gestalteloosheid van zijn wereld uit zich in het onvermogen zelf gestalte te zijn: het uiterlijk is filmconfectie of volstrekt verwaarloosd; houding en beweging vertonen geen uit het innerlijk komend gericht zijn: men leunt, hangt, slentert, enz. ; er is vaak een ongedurige bewegingsoverdaad zonder doel... Ook de stem en de articulatie geven de personale uitdrukking van de holle leegte: men loeit, men brult, men kletst als een eindeloos geleuter, men gilt en giert, men jengelt en zeurt.

24. De vooroorlogse variant het meest genuanceerd in J. Huizinga, *In de schaduw van morgen* (1935); daarna: J. Bank, *Opkomst en ondergang van de Nederlandse Volksbeweging (NVB)* (Deventer, 1978) 239-246.

25. *Dux*, XXm (1956) 159; vergelijk V. Brinkgreve en M. Korzec, *'Margriet weet raad'* (Utrecht-Antwerpen, 1978) met name 51-54.

26. J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen* (Amsterdam, 1959) 53-54.

De jeugd was verwilderd door het teloorgaan van iedere traditie, sociale conventie, moraliteit en geloof. Onderwijs, jeugdorganisatie noch huiselijk milieu boden meer bescherming. Dreigend klonk ook dat deze verwildering niemand bespaard zou blijven: 'Zij is in grote en in kleine gemeenten aanwezig en wie er zich het minst aan voelt lijden, kan zich door dat gevoel reeds gewaarschuwd achten'. Uit het onderzoek was immers gebleken, dat het onheil niet beperkt was tot het milieu van de ongeschoolden, tot degenen die niet in een jeugdorganisatie waren opgenomen of welk kenmerk ook gekozen werd. Er werden dan ook voorbeelden gegeven van de 'burger-massajongen' of van wat genoemd wordt de 'gepolijste massajeugd':

Zij komt uit een gegoed sociaal milieu, krijgt de gelegenheid om na de lagere school verder te leren, maar verwerft toch geen innerlijke binding met werkelijke cultuur, en houdt er een banale, materialistische moraal op na, terwijl een vulgair hedonisme het hoogste levensdoel vormt.

De conclusie is onontkoombaar: er zijn (nog) wel verschillende vormen en gradaties van verwildering, maar het gaat om een proces dat in alle streken en in alle sociale lagen voortwoerde²⁷.

Zoals het mandement de krachtige vaststelling van het achterhaalde bleek te zijn, zo verging het ook dit rapport. Bij het verschijnen ervan werd al flinke kritiek geuit op de zwakke conceptualisering, op de methodologische verwardheid en, zij het voorzichtig, ook op de pessimistische toon²⁸. Maar aan het eind van de jaren vijftig verschenen drie publikaties, waarin duidelijk werd gemaakt dat er geen enkel empirisch materiaal gevonden kon worden, bij enig deugdelijk onderzoek en onbevangen blik, om de stelling van Langeveld te ondersteunen. De sociaal-psycholoog J. Goudsblom concludeerde op basis van een (niet-representatieve) enquête in 1959, dat jongeren eigenlijk dezelfde opvattingen hadden als volwassenen. Opvallend was vooral dat ze niets zagen in 'een verouderd schabloon van onbezonnen idealisme', waaraan hun ouders in de jeugdbeweging zo hadden geleden. De Leidse sociologen Krantz en Vercruisje waren eveneens tot de overtuiging gekomen, dat de jeugd geen sociaal, hooguit een ontwikkelingspsychologisch probleem vormde. Veel meer waren het de volwassenen die, gekweld door een nostalgie naar de jeugdbeweging, er een probleem van maakten. En in 1960 verscheen de dissertatie van Feitsma, *Jeugdige ongeschoolden*, waarin voor het eerst met een zeker begrip

27. *Maatschappelijke verwildering der jeugd* (Den Haag, 1952) 17-18, 59, 21 en 32. In een aantal recente beschouwingen wordt ten onrechte gesteld, dat deze 'morele paniek' gericht was op jongeren uit de arbeidersklasse. Ook als men het zogenaamde *Bronnenboek* (Den Haag, 1953) leest, waarin de basisrapporten en voorstudies deels werden gepubliceerd, is het opvallend, dat alle denkbare en ondenkbare groepen jongeren weliswaar onderscheiden worden, maar dat allen laakbaar gedrag wordt verweten: soms zijn ze te sloom, dan weer te actief, nu eens niet 'jeugdig' genoeg, dan weer te onzelfstandig. Uiteindelijk werd één begrip 'jeugd' gehanteerd. Een nuance moet worden aangebracht naar aanleiding van het, in verzuilde onafhankelijkheid, apart uitgebrachte rapport van het mgr. Hoogveld Instituut onder leiding van N. Perquin, *Moderne jeugd op haar weg naar volwassenheid* (Den Haag, 1953). Hierin werd vrij nadrukkelijk slechts gesproken over arbeidersjongeren en werd bovendien (in aansluiting op een katholieke traditie uit het interbellum) specifieke aandacht gegeven aan meisjes. Dit rapport was wat gematigder dan dat van Langeveld c. s.: de situatie was ernstig, maar niet wanhopig. Uitvoeriger hierover: C.J. Bakker, 'Verwilderung der jeugd', *Pedagogisch Tijdschrift*, IX (1984) 58 vlg. en A. van Drenth, 'Het massa-meisje', *Comenius*, XVII (lente 1985) 7 vlg.

28. Bijvoorbeeld (impliciet) prof. dr. ir. H. van Riessen in: *Verslag van het congres 'Jeugd 1955'* (Amsterdam, s. a.) 116.

degelijk wordt ingegaan op de problematische situatie van de meest tot de morele verbeelding sprekende categorie jongeren:

Door de zwakke sociale positie, die zij reeds innemen, worden zij té gemakkelijk, in een samenleving die op vele punten gekenmerkt wordt door een huichelachtige dubbelmoraal, de dupe. Snel vormen zij de groep, waarop andere groepen de eigen verontrusting en tekortkomingen kunnen afschuiven, vooral omdat deze jeugdigen hun gedrag door onvermogen moeilijk weten te rationaliseren²⁹.

De rustige benadering van deze auteurs was des te meer opvallend, omdat jongeren in het midden van de jaren vijftig Langeveld het gelijk leken te geven, dat hem onthouden was. Plotseiling begonnen groepen jeugdigen te loeien en te brullen en aan bewegingsoverdaad geen gebrek. In 1954 waren er al opgewonden tafereelen bij het optreden van Lionel Hampton, in 1955 bij het Dutch Swing College en bij bioscopen waar de Bill Haley-film 'Rock around the clock' werd gedraaid in 1956. In Gouda trachtte de burgemeester de moeilijkheden te voorkomen door de film zonder geluid te laten draaien³⁰.

Nu moet de muziek ook hard zijn aangekomen bij luisteraars die gewend waren aan Willy Alberti, Dean Martin, Patachou en trio Los Paraguayos. Vooral in 1956 was het raak met Little Richard en bovenal natuurlijk Elvis Presley. Zelfs het door Skip Voogd volgeschreven jongerenblad *Tuney Tunes* (in 1944 in Eindhoven opgericht) vond het vreselijke muziek: een hels kabaal, meestal gepaard gaande aan drankmisbruik, geweld en bovenal sex. Het blad schreef bijvoorbeeld: 'met opengesperde benen zwaait Elvis op het podium' en 'geen wonder dat hij voor bakvisjes het begrip sex vertegenwoordigt'. Ook als Elvis al is doorgedrongen tot de voorpagina (maart 1957) blijft het blad hopen dat het een rage is, die snel zal overgaan³¹. Maar deze hoop zou niet in vervulling gaan. Pers, radio, televisie (jaarlijks kwamen er 200.000 toestellen bij) en bioscoop verspreidden sneller dan ooit — misschien ook wel het meest door de bestrijding ervan — de nieuwe gedrags- en identificatiemogelijkheden.

De journalist Jan Vrijman 'ontdekte' in 1955 als eerste een nieuwe jeugdstijl, waarmee hij het zeer algemene concept 'jeugd' doorbrak en een subgroep onder de aandacht bracht die zich zou onderscheiden door kleding, gewoonten en gedrag: de nozems. Ze werden het eerst aangetroffen op de Nieuwendijk in Amsterdam, maar binnen zeer korte tijd bleken er in bijna iedere plaats van enige omvang in Nederland groepen nozems te zijn: van Leeuwarden tot Maastricht, van Leiden tot Enschede. Het bleek zelfs een internationaal verschijnsel te zijn, zelfs in Moskou verschenen 'stilyagi' op het Rode Plein³².

Vrijman begon zijn artikelen in *Vrij Nederland* met de mededeling dat het met de jongens van de Nieuwendijk nog moeilijker praten was dan met de papoea's van Nieuw-Guinea, maar

29. Goudsblom, *Nieuwe volwassenen*, 158; Krantz en Vercruisje, *De jeugd*, 142-144; H. Feitsma, *Jeugdige ongeschoolden* (Assen, 1960) 17. Alle drie de publikaties stonden uiteraard onder invloed van H. Schelsky, *Die skeptische Generation* (Düsseldorf, 1957).

30. Krantz en Vercruisje, *De jeugd*, 30.

31. K. de Graaf, 'Je krijgt er een rollin' van' (Universiteit van Amsterdam, doctoraalscriptie opvoedkunde, 1984) 15-16 en 28-30. Over deze muziek en de betekenis ervan: S. Frith, *Sound Effect, Youth, Leisure and the Politics of Rock 'n' Roll* (Londen, 1983).

32. J. Vrijman in *Vrij Nederland* (augustus-september 1955), herdrukt in: *Vijfentwintig jaar Vrij Nederland* (Amsterdam, 1965) 130 vlg. R. Roegholt heeft erop gewezen dat in 1944 in een Jordaan-roman het woord 'nausimpie' voorkwam, dat zoveel betekende als 'domme vent': R. Roegholt, *Amsterdam in de twintigste eeuw*, II (1945-1970) (Utrecht-Antwerpen, 1979) 309.

dat verhinderde hem niet te concluderen dat het hier ging om onbewuste helden van tragische allure:

Het gaat de nozems niet om een goed loon, om prettige arbeid, om bestaanszekerheid — het gaat ze om het volle pond: een volstreekte levensvervulling, iets wat iedere zenuw en hartvezel raakt, een wezenlijke levensfunctie — of zeg maar domweg geluk. Geluk is voor hen iets anders dan behaaglijkheid. Jarenlang zullen ze dat surrogaat blijven weigeren, tot ze het niet meer bolwerken, tot ze capituleren en het grote compromis sluiten met de maatschappij³³.

Deze moderne variant van de nobele wilden werd door de samenleving niet op prijs gesteld. Autoriteiten toonden zich geheel zonder begrip, de politie greep hardhandig in, de veroordelingen van minderjarigen wegens misdrijven en overtredingen steeg vanaf 1955 snel, evenals het aantal ondertoezichtstellingen (en zouden pas in de loop van de jaren zestig dalen)³⁴. Het is juist deze criminalisering, die W. Buikhuisen ertoe brengt een nader onderzoek in te stellen, toegespitst op een vergelijking tussen jongeren die actief waren bij nozemrelletjes en jeugdige (veroordeelde) criminelen. In 1965 verscheen zijn dissertatie *Achtergronden van nozemgedrag*, waarin zowel het romantische beeld van Vrijman resoluut werd verworpen, alsook de criminalisering als buitengewoon kortzichtig werd geschetst. Nozems waren volgens hem jongens tussen de 16 en 18 jaar, met voornamelijk alleen lagere school en uit de lagere sociaal-economische bevolkingsgroepen afkomstig. Ze konden het meestal redelijk vinden met hun ouders, die in grote lijnen hun kinderen ook hun gang lieten gaan. Het hele verschijnsel diende niet opgevat te worden

als een uiting van verzet van deze jongens tegen welke wantoestand dan ook. Hiermee is dan hopelijk een eind gekomen aan de mythe dat deze jongens een soort élite zouden vormen. Een groep die als het ware op haar manier blij geeft van haar misnoegen over bepaalde, niet te loochenen 'misstanden' zoals de steeds verdergaande ontmenselijking van onze maatschappij, de dreiging van de derde wereldoorlog, de degradatie van de arbeid tot een mensonterende bezigheid e.d.

Het waren geen criminelen, maar gewone jongens die zich vaak geweldig verveelden, omdat ze zichzelf niet konden bezighouden. Daarom 'provoceerden' ze soms, bij voorkeur de politie; de zaak zou alleen maar erger worden als deze zich liet provoceren en vanzelf verminderen of ophouden bij een meer intelligent, tactvol optreden. De beste remedie was een vrijetijdsbeleid van de overheid: 'Een maatschappij, die wel vrije tijd geeft, maar niet de middelen om haar te vullen, ondermijnt haar eigen fundament'³⁵.

Nu was dit wellicht een verstandig advies; het viel samen met de instelling van een commissie die het 'jeugdwerk' opnieuw gestalte moest geven, inclusief de subsidiëring³⁶. Meer

33. Vrijman, *Vijfentwintig jaar Vrij Nederland*, 130 en 139.

34. *Zeventig jaren statistiek*, 162-164; dit was een internationaal verschijnsel: M. Fischer-Kowalski, 'Halbstarke 1958, Studenten 1968: Eine Generation und zwei Rebellionen', in: *Kriegskinder, Konsumkinder, Krisenkinder* (Weinheim-Basel, 1983) 57-58. Over politie en autoriteiten: Krantz en Vercruyjsse, *De jeugd*, 89-92.

35. W. Buikhuisen, *Achtergronden van nozemgedrag* (Assen, 1965) 321 en 329.

36. De Commissie tot onderzoek van de mogelijkheden voor een wettelijke regeling voor de subsidiëring van de jeugdvorming, bracht in 1966 verslag uit, het zogenaamde *COWER-rapport* (Den Haag, 1967).

interessant waren de beschouwingen van Van Hessen, in diens eveneens in 1965 verschenen dissertatie, zoals hiervoor kort uiteengezet. Een belangrijk winstpunt van zijn boek was, dat hij noch (zoals Buikhuisen) op voorhand één groep apart nam als 'problematisch', noch (zoals Krantz en Vercrujssse) alle problemen afdeed door ze te beschouwen als puberteitsproblemen van alle tijden. Wellicht omdat zijn onderzoek zelf zich beperkte tot het jeugdleven rond de eeuwwisseling is zijn visie niet verder uitgewerkt door anderen. De ontwikkelingen in het samen jong-zijn gaven daar toch alle aanleiding toe: er kwamen uitgewerkte jeugdstijlen tot stand, waarin jongeren hun verhouding met zichzelf, leeftijdsgenoten en de samenleving gestalte probeerden te geven.

In dit verband is het van belang nader in te gaan op de rock and roll, te beschouwen als de meest pregnante uiting van de nozemstijl. Deze muziek kwam voort uit de arbeidersklasse en reflecteerde in feite het proletarische weekend. Door de veranderingen in de aard van de arbeid veranderde de betekenis van de vrije tijd. Het was niet langer uitsluitend van belang om weer nieuwe krachten op te doen, maar het domein waar zelfexpressie mogelijk was geworden. Dit verklaart ook het ambivalente van deze muziek: enerzijds bood het een gevoel van vrijheid, anderzijds was het een uiting van eenzaamheid en verlangen: Heartbreak Hotel. In de teksten — althans in de oorspronkelijke zwarte versie, de blanke cover-versie was meestal gekuist — werd dan ook vaak ingegaan op de inperkingen van de vrijheid (huwelijk en politie), alsook de middelen om de vrijheid te vergroten (drank en auto's). Hoewel deze stijl sterk door mannen werd bepaald, was ze ook aantrekkelijk voor meisjes. Voor meisjes uit de arbeidersklasse was de tegenstelling tussen werk en vrije tijd niet zo fundamenteel als voor jongens. Het werk dat ze deden lag vaak in het verlengde van huishoudelijk werk (in de voedings- of kledingindustrie) en in ieder geval werden ze geacht in hun vrije tijd in de ouderlijke huishouding te helpen. Een huwelijk leek voor hen de enige mogelijkheid hieraan te ontkomen. Tegelijkertijd werden ze aan een strenge sociale controle onderworpen. Uitingen van seksualiteit werden als ongepast beschouwd: in het algemeen werd scherp toegezien op het 'op tijd' thuiskomen. Rock bood de mogelijkheid deze spanningen te uiten en ook te reguleren. Elvis verbond onmiskenbare seksualiteit aan sentimentele romantiek (Love me tender). Na enige tijd kwam er ook geheel sexloze romantiek op de markt, bijvoorbeeld het oeuvre van Pat Boone³⁷.

En zo verschenen de vetkuiven in de stad, met brommers en (eind jaren vijftig) de transistorradio, alsook de meisjes met de wijde rokken (met brede ceintuur), getoupeerd haar en de nadruk leggend op hun rondingen. Over de kwantitatieve omvang van deze stijl is weinig te zeggen. Een landelijk onderzoek naar de vrije tijdsbesteding in 1962 leverde de geruststellende conclusie op dat de jeugd, evenals de volwassenen, zeer huiselijk was. Favoriete ontspanning was televisie kijken, maar relatief veel tijd werd ook besteed aan sport. Slechts 7% van de geënquêteerde jeugd van 12-17 jaar zou eventueel tot de nozems gerekend kunnen worden, gezien de hoeveelheid tijd die ze besteden aan 'buiten zijn'³⁸. Ook als men deze becijfering als wat te naïef van de hand wijst, dan nog blijft het een indicatie voor de geringe omvang. Belangrijker

37. Het voorgaande is sterk gebaseerd op S. Frith, *Sound Effect*, met name deel DJ, in mindere mate op de reeds geciteerde bundel *Kriegskinder, Konsumkinder, Krisenkinder*, D. Peukert 'Die Halbstarken', *Zeitschrift für Pädagogik* (1984) 533 vlg. en M. Brake, *The Sociology of Youth Culture and Youth subcultures* (Londen, 1980).

38. *Vrije tijdsbesteding in Nederland 1962-1963* (CBS), III, 39.

was echter de symbolische waarde van nozems. Dat blijkt niet alleen uit de voortdurende stroom van publikaties over hen in de pers, maar ook uit de belangstelling van jongeren uit de middenklasse. De artikelenreeks van Vrijman, waarin getracht werd van de nozems klassenloze helden te maken, is in deze symptomatisch. Immers, ook jongeren uit de middenklasse zochten naar een vorm van samen jong-zijn, naar een zinvol bestaan voor de periode dat ze nog niet werden toegelaten in de wereld der volwassenen. Aanzienlijk minder geprofileerd dan de nozems, zou zich ook in deze categorie een stijl ontwikkelen, die het meest uitgesproken gestalte kreeg rond het Leidseplein in Amsterdam.

In Amsterdam was vóór de oorlog al een merkbare belangstelling voor levendige jazz³⁹. Na de oorlog werd deze draad weer opgepakt (Amsterdam was leave-centre voor Amerikaanse militairen) en rond het Plein ontstond een mengsel van Bohemia, Amerikaanse jazz en Frans existentialisme, althans de daarbij behorende zwaarmoedige kleding⁴⁰. Hoe klein de actieve kern hiervan ook was (ongeveer gelijk te stellen aan de kennissenkring van Simon Vinkenoog), toch mag het uitstralings-effect ervan niet onderschat worden. Deels won deze 'scene' aan aantrekkelijkheid door de regelmatige kleinerende of ronduit veroordelende beschouwingen in de dagbladers, deels werd deze stijl actief verspreid door wat trendgevoelige media als bijvoorbeeld de *Haagse Post* (met name de cultuurredactie). Een duidelijke functie in deze vervulde ook uitgeverij de Bezige Bij.

Deze stijl werd in hoge mate gedragen door adolescenten, maar had een merkbare invloed op jongeren die nog op school zaten. Daar werd de ironie nagevolgd van *De Avonden* van Van het Reve (1947) en de passie ontdekt door te luisteren naar Charlie Parker (overleden in 1955)⁴¹. Iets daarvan werd zichtbaar gemaakt in 1956, toen de zeventienjarige Johan van der Keuken, leerling van het Amsterdams Montessorilyceum een fotoboek publiceerde met portretten van zijn klasgenoten: *Wij zijn zeventien*. Er werd weinig in gelachen en peinzend in een glas wijn gekeken. Achteraf stelde hij vast: 'Het was een verzet tegen het gangbare, het kleinburgerlijke, het benauwende, maar dat zie je pas later — we beleefden dat allemaal heel romantisch'⁴². Dit romantisch verzet richtte zich overigens nauwelijks tegen de ouders. Het was een sterk op zichzelf gericht groepsleven, waarin ouders geen rol speelden. Naar aanleiding van het boekje van Van der Keuken werd opgemerkt: 'het lijkt wel alsof deze kinderen geen ouders hebben'⁴³. De zeer beperkte betekenis van ouders, zo niet hun irrelevantie, kwam ook fraai naar voren in het blad *Twen* (na één nummer omgedoopt in *Taboe*), waarin vanaf eind 1960 de jeugdstijl, zoals hierboven aangeduid, voor handzame export naar leeftijdsgenoten in de provincie beschikbaar kwam. In de eerste aflevering vroeg Vrijman zich af wat onze ouders mankeerde. Het antwoord was dat het brave mensen waren, die ook niet konden helpen dat ze groot waren geworden in beroerde tijden van crisis en oorlog en nu zaten met levenswaarden die hun inhoud en betekenis

39. *Rapport der regeeringscommissie inzake het dansvraagstuk* (Den Haag, 1931) en 'De sociale noden der opgroeiende jeugd', in: *Geschriften Armenzorg*, LXXII (1939).

40. Het Leidseplein-milieu is het best beschreven in het vroege werk van Simon Vinkenoog. Een overzicht daarvan is te vinden in S. Vinkenoog, *Aan het daglicht* (Brugge, 1971). Daarnaast L. van Gasteren, *Hans. Het leven voor de dood* (Amsterdam, 1983) en L. van Gasteren, *Allemaal rebellen. Amsterdam 1955-1965* (Amsterdam, 1984) (met name het voorwoord van Duco van Weerlee in de laatste publikatie over de drugcultuur in Amsterdam is interessant).

41. Schippers, 'De stilte'.

42. J. van der Keuken in: *De Groene Amsterdammer* (21-12-1983) 6. Dux wijdde er meteen een heel themanummer aan, XXIII (1956) 157 vlg. Er verscheen ook een tegenpublikatie: *Wij zijn ook zeventien* (Nijmegen, s.a.) met foto's van L. Drent.

43. Dux, XXIII (1956) 162.

verloren hadden. Hij sloot zijn stukje dan ook vriendelijk af: 'behandel de volwassenen met zachtheid en spaar de ouders'⁴⁴.

Het romantisch verzet leek dan ook meer gericht te zijn tegen leeftijdsgenoten die nog in een 'ouderwets' jeugdbestel verkeerden, zoals padvinders en corpsleden. Maar opvallender is nog het verzet tegen de eigen brave kanten, de eigen behoefte gedachtenloos mee te doen. In *Twen* werd door F. ten Harmsen van der Beek gepassioneerd gewaarschuwd tegen deze neiging, die door de toegenomen welvaart zoveel verleidelijker was geworden:

En iedereen heeft een auto. Iedereen heeft geld. Iedereen kan alles kopen, zien, horen, lezen, leven. Pretenderen, imiteren tot hij erbij neervalt. Een krankzinnige hausse in geestelijke en materiële waarden heeft de algemene middelmatigheid een niveau geschonken dat iedere niet-debiel in staat stelt zich ruim te wentelen in de reusachtige nouvelles-vagues van de smaakvolle, culturele, scherpzinnige levensbrer⁴⁵.

In die zin was het een oproep tot zelfstandigheid, experimenteren met het leven, improviseren en risico's nemen⁴⁶. Daarom waren nozems ook zo interessant voor de aanhangers van deze jeugdstijl (Harry Mulisch bijvoorbeeld droeg ook een leren vest), zij het dat ze door een vrijwel onoverbrugbare sociale kloof waren gescheiden. Bovendien moesten nozems niets hebben van intellectuelen; vooral aanvankelijk kwam het zelfs tot vechtpartijen: in die zin was de strijd om een nieuw jeugdbestel een werkelijke strijd. De verschillende jeugdstijlen zouden elkaar pas in het midden van de jaren zestig gaan overlappen. Toen pas groeide het idee, dat sociale verschillen tussen jongeren er niet toe deden, dat jongeren gemeenschappelijke inzichten en verwachtingen hadden.

Voordat ingegaan wordt op de beroemde woelige jaren zestig, moet in herinnering gebracht worden dat de Amsterdamse socioloog Wilterdink er al eens op gewezen heeft dat althans zijn leven in die jaren vooral bestond uit: 'Lang in bed liggen, veel niets doen, mij vervelen met vrienden, plichtmatig studeren en saaie feestjes aflopen'⁴⁷. Verveling is altijd het kenmerk van luilekkerland en daar begon Nederland op te lijken.

Al in 1960 was de geregistreerde arbeidsreserve volledig uitgeput, wat tot grote spanningen op de arbeidsmarkt leidde. Vrij massaal werden 'zwarte' lonen uitbetaald, die soms aanzienlijk boven de CAO uitgingen. Dit was de achtergrond van een 'loonexplosie' in 1964, waarbij het CAO-loon met 17,6% steeg, het minimum-weekloon (vanaf 25 jaar) op f100.- werd gebracht en de sociale uitkeringen met 12% werden verhoogd. De stijging van de kosten van levensonderhoud bleven beperkt tot 6%⁴⁸. Dit lijkt overigens spectaculairder dan het is. De loonsverhoging was in sterke mate het 'witten' van datgene wat reeds zwart werd uitbetaald.

44. J. Vrijman in *Twen* (najaar 1960) 35. Vrijman was vijfendertig jaar in 1960. De in totaal vier verschenen nummers zijn herdrukt in 1981.

45. F. ten Harmsen van der Beek in *Twen* (najaar 1960) 22.

46. Van Hessen, *Jong-zijn*, 357 heeft dan ook voorgesteld het groeiende jeugdbestel 'experimenteel-improvisatorisch' te noemen. Een voorbeeld van het nemen van risico's (even afgezien van het druggebruik) is beschreven door R. Campert, *De jongen met het mes* (Amsterdam, 1960) 25 vlg.

47. N. Wilterdink, 'De woelige jaren zestig'. *Maatstaf* (1977) 52.

48. *Keesings Historisch Archief* (1963-1964); J.P. Windmuller en C. de Galan, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, II (Utrecht-Antwerpen, 1977) 104-106; G. Harmsen en B. Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid* (Nijmegen, 1975) 367-369.

Daarnaast werd hierdoor het loon op Europees niveau gebracht, dat wil zeggen dat een achterstand werd ingelopen.

Een vergelijkbare ontwikkeling vond plaats in het persoonlijk leven. Zo is er een toename van vóór- en buitenechtelijk geslachtsverkeer, het kindertal daalde — de pil kwam in 1964 op de markt —, het aantal echtscheidingen steeg. Toch waren dit allemaal ontwikkelingen, die Nederland meer op andere landen deed lijken, alsook zich (achteraf gezien) reeds in het midden van de jaren vijftig aftekenden. De kern van wat wel eens de sexuele revolutie wordt genoemd is, zoals Kooy bij herhaling naar voren heeft gebracht, niet zozeer een verandering in gedragingen, maar vooral in opvattingen. De leer werd dichter bij het leven gebracht, onder veel gepreek. Het werd bovendien allerminst een Sodom en Gomorra: het percentage jongeren beneden de twintig jaar dat gehuwd was steeg ononderbroken van 1955 tot 1968, zoals in het algemeen de huwelijksfrequentie toenam. Bij enquêtes bleef een zeer hoog percentage respondenten het huwelijk als de gewenste staat opgeven⁴⁹.

Wat dus vooral het inhalen van een achterstand was, leidde — zeker bij de categorie 'gelovige inhalers'⁵⁰ — tot de gedachte dat de samenleving fundamenteel zou gaan veranderen. Vooral katholieken maakten een spectaculaire volte face: in 1954 verklaarden de bisschoppen in het mandement dat leken te zeer geneigd waren eigen mening en inzichten te overschatten, in 1963 deelde bisschop Bekkers op de televisie mee, dat inzake de huwelijksbeleving het eigen geweten richtsnoer moest zijn. Terwijl de PvdA het marxisme ongeveer had afgezworen, trokken nieuwe predikheren door het land met het evangelie van de jonge Marx: 'Het consigne was niet langer 'vermenigvuldigen'; het was nu 'delen'⁵¹.

Vooralsnog versterkte deze nieuwe beeldenstorm de ambivalente positie van jongeren in de samenleving. Enerzijds immers werden ze niet toegelaten tot de machtsposities, noch in het bedrijfsleven, noch in de politiek. De kiesrechtleeftijd was op 23 jaar gesteld, pas in 1967 mochten de 21-jarigen voor het eerst stemmen (in 1971 werd dit op 18 jaar gebracht). De gemiddelde leeftijd van Tweede Kamerleden was in 1960 ongeveer 53 jaar. Meer in het algemeen kan gezegd worden dat de leeftijdscategorie tussen de 40 en 65 jaar de macht in handen had⁵². Anderzijds vlijde men zich met verwachtingsvolle overgave aan de voeten van de jeugd om te vernemen welke kant het op zou gaan. Vooral in het blad *Dux* is dat goed te volgen (al is ook *Wending* een goede bron). In 1958 heette het: 'Want openstaan voor de jeugd is niet alleen belangrijk voor de jeugdige. Telkens opnieuw wordt het leven hernomen in de jeugd. Daarom moet de jeugd niet zozeer bij ons uitkomen, alswel wij bij de jeugd'. Twee jaar later wordt bezwerend uitgeroepen: 'We zullen partners moeten worden'. En in 1962 wordt de witte vlag gehesen:

49. G.A. Kooy, 'Over de huwelijksleeftijd', *Dux*, XXXVÜ (1970) 406 vlg.; *idem*, *Sexualiteit, huwelijk en gezin in Nederland* (Deventer, 1975); *idem*, 'Ontwikkelingen met betrekking tot de intieme levenssfeer', in: *Nederland na 1945* (Deventer, 1980) 40 vlg.; Mayer, *Gezinssociologie, passim*.

50. Wessel Ganzevoort [ps. M.C. Brands], in: *Hollands Maandblad* (1972) 14 vlg.

51. M.C. Brands, 'Academische opstandigheid in een onrevolutionaire maatschappij', *Wetenschap en democratie* (1975); vergelijk *Volkscrant* (7-5-1985), bijlage 'De Roomse lente' en G. Harmsen, J. Perry en F. van Gelder, *Mens en werk* (Baarn, 1980) 182-189.

52. J. Goudsblom, *Dutch Society* (New York, 1967) 42¹⁶, vergelijk Ph. Abrams, 'Rites de passage', *Journal of Contemporary History*, V (1970) 175 vlg. en J. van den Broek in *Taboe*, II, 46 vlg.

P. DE ROOY

we hebben geen idee meer, voor wat voor wereld we kinderen moeten opvoeden. Laten we daarom de expliciete, intentionele opvoeding maar opgeven en volstaan met een 'ongedwongen, onnadrukkelijke, dagelijkse omgang' in het besef van de beperkte betekenis van onze volwassenheid en ons heden⁵³.

Wat in de jaren zestig zou volgen, was scoren in open doel. In 1960 kwam Hans Tuynman naar Amsterdam:

Ik ging er op de bonnefooi naartoe. Dat was mijn eerste kennismaking met Amsterdam. Een grote stad, die verschrikkelijk hard was. Ik kende hier geen mensen en ik wilde toch naar Amsterdam, want ik had gehoord, dat er van alles gebeurde daar. Dat was na het lezen van het blad Twen54.

En met hem kwamen er meerderen: Amsterdam was het centrum van alles wat met publiciteit te maken had en zou zich daardoor ook weldra ontwikkelen tot een arena, waar allen de ontwikkelingen nauwgezet zouden volgen. Zo verzamelden zich steeds meer jongeren, die ongedurig wachtten op wat komen moest. Robert Jasper Grootveld, die Amsterdam tot 'magisch centrum' verhief, zei dat ook voortdurend in zijn kennissenkring: 'er moet wat gebeuren, er moet wat gebeuren, happening'⁵⁵. Het wachten werd geritualiseerd in happenings rond het Lieverdje. In de loop van 1964 trokken deze bijeenkomsten steeds meer belangstelling, de politie maakte van het Spui een kruitvat en Roel van Duyn bevestigde de lont. Van Duyn zag zichzelf als een 'overgevoelige student': 'Ongelukkige liefdes hadden me Liefde & Geluk als doel van het leven doen wantrouwen. Iets anders moest ik daarvoor in de plaats stellen'⁵⁶. Dat kwam neer op een poging alle jongerenstijlen te verenigen in een provotariaat:

Het provotariaat is de nieuwe opstandige klasse in de welvaartslanden. Het bestaat uit provoos, beatniks, pleiners, nozems, mods, rockers, blouson noirs, stilyagi, mangupi, raggare, gammler, kunstenaars, studenten, anarchisten, ban-de-bommers. Uit alle jongeren die geen carrière willen maken...⁵⁷.

In die zin was het een nieuwe padvinderij, maar dan echter en gevarieerder en vooral ook met aanzienlijk meer tegenwerking van de autoriteiten. Het lijkt wel alsof met het bijeenbrengen van de jeugdstijlen ook alle tradities van wantrouwen, onbegrip en bestrijding bij politie en justitie eveneens gebundeld werden. Daarop kon een spel beginnen en de hoofdstedelijke autoriteiten speelden het verschrikkelijk slecht. Ze snaptten niets van de spelregels, ook al werden die hen soms uitgelegd, compleet met verwijzingen naar de passages over relpreventie uit de dissertatie van Buikhuisen.

De spanningen van het spel werden ook de provo's al snel te veel. In augustus 1965 wilden ze met de politie tot een vergelijk komen om de wekelijkse happening rond het Lieverdje ('een parareligieuze ceremonie, die niet langer dan een half uurtje duurt en niemand hindert') onge-

53. H.J.H. Brentjens in: *Dux*, XXV(1958) 129; J.J. Dijkhuis in: *Dux*, XXVII (1960) 237; H. Ruygers in: *Dux*, XXIX(1962) 249.

54. H. Tuynman in VPRO-tv programma 'De opkomst', 9-10-1977, transcript 13.

55. Geciteerd naar M. Kuitenbrouwer, 'Ontwikkelingen in het Amsterdams jongerenactivisme sinds 1955' (Universiteit van Amsterdam, doctoraalscriptie sociologie, s. a.) 30.

56. R. van Duyn, *Het witte gevaar* (Amsterdam, 1967) 14.

57. *Ibidem*, 64.

stoord te laten verlopen. Zo kwam het tot een gesprek met hoofdcommissaris H.J. van der Molen, die trachtte 'de provo's tot inkeer te brengen'⁵⁸. Na deze mislukking werd de inzet van het spel alleen maar hoger: de symbolische waarde van het koningshuis werd tussen de verloving van Beatrix (28 juni 1965) en haar huwelijk (10 maart 1966) alleen maar groter. Overmoedig werd door de regering besloten dat de festiviteiten in Amsterdam moesten plaatsvinden⁵⁹. En opgejaagd door de publiciteitsmedia waren de provo's het aan hun stand verplicht roet in het eten te werpen wat, zij het met veel moeite, ook wel lukte. Maar zeker na het bouwvakkersoproer van juni 1966 was het spel niet langer leuk en snel na elkaar verdwenen de hoofdrolspelers: Van der Molen en Van Hall als eersten, even later gevolgd door provo dat zich in mei 1967 ophief⁶⁰.

Een zeer korte periode leek de studentenbeweging in de voetsporen van provo te treden. Studenten immers hadden in de vroege jaren zestig erg hun best gedaan niet zozeer gerekend te worden tot de elite van de toekomst, als wel tot de gewone jongeren. Het eerste manifest van de Studenten Vakbeweging, die begin juni 1963 was opgericht, was dan ook niet alleen gericht aan de universitaire en politieke bestuurders, maar bevatte ook impliciet het verzoek aan niet-studerende leeftijdsgenoten om deel uit te mogen maken van de zich ontwikkelende nieuwe omgangsvormen. Een belangrijke achtergrond van dit streven was de zeer snelle stijging van het aantal studenten in combinatie met het leeftijdshomogener worden van de studentenpopulatie. In 1954-1955 waren er ongeveer 16.500 studenten van 24 jaar en jonger, in 1970-1971 was dat gestegen tot 70.000⁶¹. Studenten werden jonger en wensten niet langer in een jeugdbestel opgenomen te worden, zoals dat door de traditionele gezelligheidsverenigingen werd aangeboden. In het manifest werd dan ook nadrukkelijk het gedrag van corpsstudenten verworpen en — om maar zo 'gewoon' mogelijk te zijn — sterk het accent gelegd op de nadelen van studeren:

Student zijn betekent ook: een aantal jaren aan de ruimere maatschappij onttrokken zijn, het uitstellen van mogelijkheden waarover niet studerende leeftijdsgenoten wel beschikken: een werkkring met inkomsten, het besef sociaal productief te zijn, een huwelijk aan te gaan enz.⁶².

Het laatste punt, het huwelijksuitstel, was in de dagelijkse praktijk misschien klemmend, maar bleek eenvoudig op te lossen. In 1950 was in de leeftijdscategorie 20-24 jaar één van de tien mannen en ruim twee van de tien vrouwen gehuwd; twintig jaar later waren deze aantallen gestegen tot een kwart van de mannen en bijna de helft van de vrouwen. Aanvankelijk zullen studenten niet zeer hebben kunnen profiteren van de verlaging van de huwelijksleeftijd, omdat

58. *Ibidem*, 86 vlg.; H. Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning* (Amsterdam, 1966) 98 vlg. en *Commissie van onderzoek Amsterdam (commissie-Enschede)*. *Slotrapport* (Den Haag, 1967) 117 en bijlage 127.

59. G. van Hall, *Ervaringen van een Amsterdammer* (Amsterdam-Brussel, 1976) 184-191.

60. Van Duyn, *Witte gevaar*, 198-200 wees al op de 'veel minder interessante periode' na juni 1966; vergelijk H. Tuynman, *Full-time provo* (Amsterdam, 1966) 81; vergelijk B. de Vries (het eerste provo gemeenteraadslid, wiens plannen beperkt waren tot het 'rechtstreeks provoceren van Van Hall' en het leveren van 'nieuws dat afwijkt van het geijkte patroon') in: *Provo. Kanttekeningen bij een deelverschijnsel* (Amsterdam, 1966) 25-26.

61. In 1954-1955 was 44% ouder dan 24 jaar, in 1970-1971 was dit 31%. Op het belang hiervan is gewezen door F. Koster, *Studenten van proletariaat tot praatgroep* (Nijmegen, 1979) 87.

62. Dit eerste pamflet is afgedrukt in F. de Jong Edz., *Macht en inspraak* (Baarn, 1981) 131.

hen als norm werd voorgehouden pas na het doctoraalexamen te trouwen. In Amsterdam waren vlak na de oorlog studentenhuwelijken nagenoeg onbekend. Maar de achterstand op werkende jongeren werd vervolgens zeer snel ingelopen: in 1964 was in Amsterdam reeds 20% van alle studenten gehuwd⁶³.

Naast een poging aansluiting te vinden bij niet-studerende leeftijdgenoten en een afwijzing van de traditionele omgangsvormen in het studentenleven, was de studentenbeweging ook sterk gericht op het verwerven van sociale erkenning voor een groep jongeren, aan wie verantwoordelijkheden werden onthouden. Universitaire vorming kon het best tot stand komen in een zekere onbekommerdheid en dus ook onverantwoordelijkheid. Zo tegen het doctoraalexamen moest er pas echt gewerkt worden. Deze houding bood studenten veel vrijheid en ook een betrekkelijk grote tolerantie voor gedrag dat bij andere jongeren afgestraft werd, maar ook een vrij lage sociale status. Als hierin verandering moest komen, dan vergde dit een sterke legitimatie en daar was de studentenbeweging dan ook vanaf het begin naar op zoek. In het *demokratisch manifest* van september 1963 werd gewezen op het belang van universitair onderwijs als investering in de Nederlandse economie. Bovendien werd de belofte uitgesproken, dat studenten zich actief zouden inzetten om maatschappelijke problemen, nationaal en internationaal, te helpen oplossen⁶⁴. Dit leidde er toe, dat er druk werd gewinkeld op een nogal uitgebreide markt van 'moral issues', waarvan Vietnam al snel de belangrijkste werd. Trokken de beschaafde demonstranten aanvankelijk de wenkbrauwen wat op toen studenten zich ermee kwamen bemoeien, al snel waren ze nogal gelukkig met het feit dat 'de jeugd' hen begreep. Ton Regtien stelde in 1967 een tikje hooghartig vast dat de studentenbeweging in één maand meer leden had gewonnen dan de PSP in al haar jaren van bestaan⁶⁵. Zo ontstond geleidelijk een situatie, dat de markt van 'moral issues' in handen was gekomen van studenten. Geen protestbeweging werd geboren, zonder studenten aan de wieg, geen studenten, zonder een ferm protest.

Het verband tussen verschillende groepen jongeren in een nieuwe vorm van onderlinge omgang werd vooral, zij het wat aangelengd, verspreid door het blad *Hitweek*, waarvan 17 september 1965 het eerste nummer verscheen. Als motto meldde het blad: 'De jaren, nee, eeuwenlang volgehouden onderschatting van de jeugd is ongeveer met het verschijnen van *Hitweek* tot 'n absolute stop gekomen'⁶⁶. Het blad plaatste de betrekkelijk nieuwe beatmuziek in het centrum van de jeugdcultuur. Zoals Elvis Presley centraal stond in de rock and roll, zo waren het de Beatles die op slag jongeren uit alle klassen en in alle landen in het gemoed raakten. De opbrengst van hun platen steeg in 1963-1964 van niets tot een half miljoen pond per maand⁶⁷. *Hitweek* vond rock nog steeds aardige muziek (bevorderde achteraf zelfs de waardering ervoor van jongeren uit de middenklasse), maar toch wat gedateerd. Op vergelijkbare wijze werd met veel begrip geschreven over andere jeugdstijlen, zij het dat toch dringend werd geadviseerd nu allemaal over te stappen naar de nieuwe versie. In het prachtige nummer

63. *De leefsituatie van de Nederlandse jeugd van 13-24 jaar (CBS) 1983*, I, 21-23; De Jong Edz., *Macht*, 97.

64. Het manifest is afgedrukt in Harmsen en Reinalda, *Bevrijding van de arbeid*, 379.

65. T. Regtien in: *Provo. Kanttekeningen hij een deelverschijnsel*, 40. De PSP had in deze periode ruim 4.000 leden. Over de Vietnambeweging: *Ontwapenend. Geschiedenis van 25 jaar PSP* (Amsterdam, s.a.) 103 vlg.

66. Geciteerd naar A.J. Heerma van Vos, 'De historie van *Hitweek*', in: *De zestiger en zeventiger jaren*, 92.

67. S. Frith, *Sound Effect*, 96-97 en 134-145.

Vetkuijfe waarheen? van 22 april 1966 wordt de nozem te verstaan gegeven dat ze zich niet moesten inbeelden symbolen te zijn van een opstandige jeugd: 'er is nu een nieuwe jeugd die er in mode, muziek en levensstijl een groot spel, een geweldig feest van maakt'. Het blad had een oplage van 30.000 exemplaren — een ongehoord succes voor een niet door krachtige kapitaalbezitters gesteunde onderneming. De lezerskring was zeker tienmaal zo groot en uit de ingezonden brievenrubriek valt op te maken dat het tot in de verste uithoeken van het land werd gevolgd. Radio (*Uitlaat*) en televisie (*Hoepla*) ondersteunden de nieuwe feestcultuur krachtig.

Na 1965 nam de opwinding af, een nieuw bestel was in hoofdlijnen tot stand gekomen. Een belangrijk element in dit bestel was, dat de nieuwe omgangsvormen niet werden geëxpliciteerd. Honend zong Bob Dylan: 'Something is happening here, but you don't know what it is, do you, mister Jones?' ('Ballad of a thin man', 1965). Geen poging werd gedaan het mr. Jones uit te leggen (het nummer was duidelijk onder invloed van LSD geschreven), zoals iedereen die een poging daartoe deed op voorhand gediskwalificeerd was.

De afstand tussen jongeren en volwassenen werd geleidelijk ook wat kleiner, vooral omdat volwassenen gedeeltelijk de nieuwe omgangsvormen overnamen. Deze ontwikkeling kan gezien worden als een oplossing voor vele volwassenen, die in verwarring waren geraakt over de maatschappelijke veranderingen, alsook hun onzekerheid over de omgang met jongeren. Dit bracht een aanzienlijke verruiming van de tolerantie voor gevarieerd jeugdgedrag, zelfs in die mate dat de kinderbescherming in de jaren zestig in een ernstig identiteitsconflict belandde. Een bemiddelende rol tussen 'volwassenen' en 'jongeren' speelden de dertigers, die in deze jaren werden toegelaten tot de machtsposities, die in de jaren vijftig pas bereikt werden als men de veertig gepasseerd was. Het schoolvoorbeeld in deze is André van der Louw die, begonnen in de AJC, redacteur werd van *Twen*, vervolgens van *Hitweek* en via Nieuw Links in de top van de PvdA terecht kwam.

Juist omdat volwassenen zo betrekkelijk snel zo veel ontleenden aan het nieuwe jeugdbestel (zodat even bijna niemand meer wist 'hoe het hoorde' en de etiquette-boeken even haperden) was vlug vergeten dat de nieuwe omgangsvormen in hoge mate door jongeren waren ontworpen voor eigen gebniik. Daarom is het nuttig tot slot een aantal belangrijke veranderingen in het jeugdleven samen te vatten.

Het meest in het oog springt de vergroting van de sexuele vrijheid, vooral voor jongeren in de middenklassen (en waarschijnlijk bovenal voor meisjes uit de middenklassen). De toenemende beschikbaarheid van geboortebeperkende middelen alsook het sterk afnemen van de ouderlijke sociale controle liggen hieraan ten grondslag. De verhouding tussen jongens en meisjes was in de jaren zestig overigens nog steeds te typeren als 'harmonieuze ongelijkheid', dat wil zeggen dat de machtsrelatie nog steeds in het voordeel van jongens was, zij het dat gestreefd werd naar overleg en harmonie⁶⁸.

Vervolgens was er een opmerkelijke verandering in de verhouding tussen jongeren uit verschillende sociale klassen. In de jaren vijftig soms nog op gespannen voet met elkaar, in de jaren zestig schouder aan schouder in de strijd. Achteraf deelde een kernlid van provo mee:

68. Sexualiteit: A. Geeraert, *Seksualiteit bij ongehuwde jeugdigen* (Leuven, 1977) 22-52; harmonieuze ongelijkheid: B. van Stolk en C. Wouters, *Vrouwen in tweestrijd* (Deventer, 1983) 143 vlg.

Provo was niet zo intellectualistisch als de andere linkse bewegingen. En leeftijd was belangrijker dan afkomst. Het ging tegen de oude zakken en dat waren niet alleen de ministers of burgemeesters maar ook de bazen op het werk⁶⁰.

Ook in de kleding viel meer het onderscheid op tussen volwassenen en jongeren, dan tussen jongeren onderling. In de tweede helft van de jaren zestig neemt het onderscheid tussen de verschillende sociale lagen in het samen jong-zijn overigens weer wat toe. De studentenbeweging had aanvankelijk nog aandacht voor de werkende jongeren, maar aan het eind van die decade nauwelijks meer. En ook in de kleding is, voor de goede waarnemers, verschil in consumptieve kracht van de dragers (en daarmee indirect van sociale status) weer zichtbaar geworden, met name door de opkomst van de merken (als Lacoste bijvoorbeeld). Zoals er in de jaren vijftig één spijkerbroek was, zo komen er nu verschillende modellen, kleuren en materialen; er is nog één grondpatroon, maar het vervaagt.

Dit brengt ons tenslotte op de houding ten opzichte van consumptie. Honend hebben jongeren zich in de jaren zestig uitgelaten over de naar hun mening gedachteloze aanschaf van duurzame consumptieartikelen.

De tv, de roomklopper en de ijskast zijn in de provogeschriften de meest verguisde produkten van de moderne welvaartsmaatschappij. Het zijn symbolen voor een samenleving die in triomf haar welvaart heeft binnengehaald en van deze consumptie op een slaapverwekkende wijze geniet⁷⁰.

Deze opmerking impliceert dat kritiek op de toenemende consumptie van volwassenen in elk geval ook gezien moet worden als een middel om afstand te nemen van de ouderen, om op schuldgevoelens te spelen en legitimatie af te dwingen. Tegelijkertijd immers was er sprake van een enorme uitbreiding van de jongerenmarkt: in 1975 heeft de Nederlandse jeugd f5 miljard jaarlijks te besteden. In de verhouding tot de consumptie weerspiegelt zich wellicht de verhouding met de samenleving, waarin consumptie zo'n essentieel verschijnsel is dat het te begrijpen valt dat het tot symbool verheven is. Voor het merendeel der jongeren was kritiek op de consumptiemaatschappij een ingewikkeld verzoek aan die samenleving te mogen deelnemen.

In het eerste nummer van *Provo*, 12 juli 1964, werd opgemerkt: 'Provo ziet in dat het de uiteindelijke verliezer zal zijn, maar de kans de maatschappij althans nog eenmaal hartgrondig te provoceren wil het zich niet laten ontgaan'. Deze bescheiden doelstelling is volledig uitgevoerd. Meer macht hebben jongeren in de samenleving nauwelijks verworven. Het belang van het samen jong-zijn is wel toegenomen, gezien het bijeenbrengen van jongeren in onderwijsinstellingen en het hen weren van de arbeidsmarkt. Voor dat samen jong-zijn is een nieuw jeugdbestel ontworpen.

69. Geciteerd naar Kuitenbrouwer, 'Ontwikkelingen', 34.

70. J. van der Lans, 'De kuituur van het provoïsme', *Te Elfder Ure*, XXXV (december 1983) 731.

Het Nederlandse economische wonder *

R.T. GRIFFITHS

Deze titel is noch bijzonder nieuw, noch bijzonder origineel, maar al is er veel kritiek op de fixatie van economen op het verschijnsel economische groei, toch is het onmogelijk voorbij te gaan aan de immense omvang van de veranderingen die plaatsvonden in de jaren tussen het einde van de 'boom' van de wederopbouw in 1951 en het begin van de jaren zeventig, toen het internationale economische evenwicht hevig werd verstoord.

Wegens het ontbreken van adequate gegevens is het niet mogelijk het groeitempo van de Nederlandse economie in onze gouden eeuw te bepalen, maar vast staat dat de Nederlandse economie sinds de zeventiende eeuw nog nooit zo'n snelle en langdurige expansie heeft gekend als in de jaren 1950-1973. Het reëel nationaal inkomen verdrievoudigde en ondanks het feit dat Nederland tot de landen behoorde met de hoogste bevolkingsgroei van Europa, kon het per capita-inkomen zich meer dan verdubbelen. Deze periode was ook in die zin uniek dat de werkgelegenheid op zo'n niveau kon worden gehandhaafd, dat bijna het gehele arbeidspotentieel werd opgenomen. Hierbij dient men te bedenken dat het aantal daadwerkelijk bij de arbeidsmarkt betrokken arbeidskrachten zowel door de sociale conventies als later ook door de sociale wetgeving verminderde en dat het niveau één van de laagste was in industrieel Europa.

De groei ging gepaard met radicale verschuivingen in het consumptiepatroon en had een expansie van de sociale uitgaven tot gevolg, veranderingen die op hun beurt de voorwaarden schiepen voor een wijziging van het sociale en politieke karakter van de Nederlandse natie, die ook de heersende elites niet ontging. Een zichtbare en tastbare toename van de welvaart is nooit slecht geweest voor het aantal stemmen en het lag voor de hand dat politici ook een deel van de eer van deze ontwikkelingen voor zichzelf gingen opeisen. Zo werd het wonder beurtelings toegeschreven aan de wijsheid van het economisch management en aan de sociale instellingen, die het kader schiepen waarbinnen het economisch management werd uitgeoefend. In Nederland werd de loftrumpet uitgestoken over de ver vooruitziende industrialisatienota's, de uitmuntende kwaliteit van de adviezen van het Centraal Planbureau, de vakkundige toepassing van het monetaire en fiscale beleid, en de Sociaal-Economische Raad voor zijn rol in het temperen van loonstijgingen en het voorkomen van destabiliserende loonconflicten.

Dat de eerste industrialisatienota's achter de feiten aanhielden, dat de centraal economische plannen flagrante voorspellingsfouten bevatten, dat het fiscale beleid over het algemeen eerder pro-cyclisch dan anti-cyclisch werkte en dat het naoorlogse loonbeleid juist werd losgelaten op het moment waarop de spanningen op de arbeidsmarkt dit beleid werkelijk op de proef zouden

* Ik wil graag Ronald Palmer bedanken voor zijn uitmuntende onderzoeksassistentie en Wendy Asbeek-Brusse voor haar vertaling van deze voordracht in het Nederlands. Ook wil ik diegene bedanken van het Nederlands Historisch Genootschap, die de woorden 'ontwikkelingen en internationaal kader' aan de congresstitel heeft toegevoegd, want het waren deze woorden die de uitdaging vormden voor het schrijven van deze bijdrage in de huidige vorm.